

hakkında bilgi vermek suretiyle hadis ilmüne, tabakat kitaplarına girmeyen pek çok kişiyi ve bunların eserlerini tanıttıkları için de biyografik ve bibliyografik çalışmalara önemli derecede hizmet etmişlerdir. Fehreseler yazıldıkları dönemlerin sosyal ve kültürel tarihi, ilimler tarihi, eğitim öğretim tarihi ve metotları hakkında değerli bilgiler verdikleri gibi hangi eserlerin hangi ülkelerde ne zaman okutulduğunu göstermeleri bakımından da önemlidirler. Öte yandan meselâ Kuzey Afrika ve Endülü's'te yazılan bir kitabın kimin vasıtasıyla doğu İslâm ülkelerine geçtiğinin veya doğuda yazılan bir eserin ne zaman batıda okutulmaya başlandığının bilinmesi de bu tür çalışmalar sayesinde mümkün olmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcû'l-'arûs, "brnm", "fhrr" md.leri; *Kâmus Tercümesi*, I, 704; II, 982; İbn Atıyye el-Endelüsî, *Fihris* (nşr. Muhammed Ebû'l-Ecfân — Muhammed ez-Zâhî), Beyrut 1980; İbn Hayr, *Fehrese* (nşr. F. Codera — J. R. Tarrago), Kahire 1893 — (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire 1410/1989, I-II; Mutarrizî, *el-Muğrib fî tertibi'l-mu'rib* (nşr. Mahmûd Fâhûrî — Abdülhamîd Muhtâr), Halep 1399/1979, s. 66; Ruaynî, *Bernâme'ü şâyûhî'r-Ru'aynî* (nşr. İbrâhim Şebbûh), Dimaşk 1381/1962, nâşirin mukaddimesi, s. cimhâ; Vâdîşî, *Bernâmec* (nşr. Muhammed Mahfûz), Beyrut 1400/1980, nâşirin mukaddimesi, s. 23-25; a.e. (nşr. M. Habîb Heyle), Mekke 1981; Mucârî, *Bernâmec* (nşr. Muhammed Ebû'l-Ecfân), Beyrut 1982, nâşirin mukaddimesi, s. 58-69; Muhammed b. Abdülbâkî el-Hanbelî, *Meşyehatü Ebi'l-Mevâhib el-Hanbelî* (nşr. M. Mutî' el-Hâfız), Beyrut 1410/1990, nâşirin mukaddimesi, s. 25-29; İbn Osmân el-Miknâsî, *el-İksir fî fikâkî'l-esîr* (nşr. Muhammed el-Fâstî), Rabat 1965, nâşirin mukaddimesi, s. zâl; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 67-71, 450-451; III, 258-259, 274-280, 322-328, 344-352; Zirîkî, *el-A'lam*, III, 272; VI, 36; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-'Askalânî ve dirâsetü muşannefâtih*, Bağdad 1978, s. 467-475; Ahmed M. Nürseyf, *İnâyetü'l-muhaddisîn bi-tevşîkî'l-mervîyyât*, Dimaşk 1407/1987, s. 29-31; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 282-313; Abdülazîz el-Ehvânî, "Kütübü berâmicî'l-'ulemâ" fi'l-Endelüs, *MMMA* (Kahire), I/1 (1955), s. 91-120; Ch. Pellat, "Fahrasa", *El'* (Fr.), II, 762.

M. YAŞAR KANDEMİR

FEK

(الفك)

Bazı hukukî bağ ve yükümlülüklerin kaldırılması anlamında İslâm hukuku terimi.

Arapça'da "bir şeyi yapışık ve bitişik olduğu yerden ayırmak, koparmak, kurtarmak, bir bağı çözmek" gibi anlamlara gelen **fek** İslâm hukukunda kölenin

âzat edilmesini, esirin saliverilmesini, rehin, hacir ve haciz gibi hukukî bir bağ ve kaydın kaldırılmasını ifade eder.

Kur'an-ı Kerim'in sadece bir âyetinde, "boyunduruk altındaki insanları kurtarmak" anlamında "fekkü rakabe" (el-Beled 90/13) şeklinde yer alan bu kelime ile ilk planda köle âzat etme veya bu yönde maddî harcama yapmanın kastedildiğine, geniş anlamda ise ağır borç ve yük altında bulunan kimsenin bu yükünün kaldırılması veya hafifletilmesi ne işaret edildiği söylenebilir. Hadislerde kelime kişinin kölelikten, esaretten, dünyevî sıkıntılardan, uhrevî azaptan kurtulması gibi mânalarda kullanılır (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "fkk" md.).

Kölelerin hürriyete kavuşmasının en tabii yolu, efendilerinin tek taraflı irade beyanı ile onları âzat etmeleridir. "İhtiyarî âzat" denilen bu yol Kur'an'da (bk. el-Bakara 2/177; el-Beled 90/11-13) ve hadislerde (meselâ bk. Buhârî, "Keffârât", 6; Müslim, "İtq", 23) devamlı olarak teşvik edilmiş, devlet gelirlerinin belli bir kısmının köle âzadına ayrılması istenmiş (bk. et-Tevbe 9/60), ayrıca kölelerin sözleşme veya vasiyet yoluyla hürriyete kavuşturulması öğütlenmiştir. Öte yandan hataen adam öldürmenin cezası, yemin ve zihâr* gibi davranışların kefareti olarak da köle âzat etme mecburiyeti getirilmiş, böylece tederîcî şekilde köleliğin asgarîye indirilmesini ve ortadan kaldırılmasını hedefleyen bir dizi yeni usul ve tedbir getirilmiştir (bk. KÖLE).

Düşman eline düşmüş müslüman esirlerin mübâdele suretiyle, fidye karşılığı veya karşılıksız olarak saliverilmesini temin etmek de fek kavramı içinde mütalaa edilmektedir. Bu husus, boyunduruk altındaki kimselerin kurtarılmasını (fekk-i rakabe) teşvik eden âyetin (el-Beled 90/13; krş. et-Tevbe 9/60) dolaylı olarak kapsamına girdiği gibi hadislerde de (Buhârî, "Cihâd", 171) teşvik ve emredilmiştir. Müslümanların elinde bulunan düşmana ait esirlerin serbest bırakılması veya iadesi ise kamu düzen ve yararını yakından ilgilendirdiği için kanun koyucunun ve devlet yöneticilerinin yetkinde olan ve devletlerarası teamül ve antlaşmalara göre belirlenmesi gereken bir konu olarak görülür.

İslâm hukukunda rehlin çözülmesi ve rehin verilen malın alacaklıdan kurtarılması da çok defa fek terimiyle ifade edilir (Mecelle, md. 729, 735). Bu ise rehlin teminat altına alınan borcun alacaklıya veya onun hukukî temsilcisine ödenme-

si, borcun alacaklı tarafından bağışlanması veya borcunun ibrâ edilmesi, alacağın temliki gibi yollarla mümkün olur. Rehlin akdi sadece borçlu tarafı bağlayıcı bir akid olduğundan rehlin alan alacaklının tek taraflı irade beyanı veya tarafların karşılıklı anlaşması ile de rehlin akdi feshedilebilir (bk. REHİN).

Hacrin ve haczin fekki konusuna İslâm hukukunda hacir, borcunun hacri ve malının satılması başlıkları altında temas edilir. Kişinin tasarruf ehliyetinin kısıtlanması demek olan hacre yol açan sebeplerin ortadan kalkması halinde ve genelde mahkeme kararıyla hacrin kalkmasına hükmedilir (Mecelle, md. 942, 997). Para borcunu ödemeyen borçluya karşı uygulanması gereken yaptırımlardan biri de borcunu karşılayacak değerinde olan malları üzerinde onun tasarruf yetkisini kaldırma ve bu malları paraya çevirerek alacaklıya ödemede bulunma usulü demek olan haciz işlemidir. Haczin fekki, para ve teminat borcu için haczedilen bir mal üzerindeki haczin kaldırılması demektir. Bu da borcun ödenmesi, haczin başka bir mal üzerine nakli veya haciz için kanunî bir engelin ortaya çıkması sebebiyle verilecek mahkeme kararı gibi usullerle gerçekleşir (bk. HACİR; HACİZ).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "fkk" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "fkk" md.; Buhârî, "Keffârât", 6, "Cihâd", 171; Müslim, "İtq", 23; Cesâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Kamhâvî), V, 372; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, III, 465-466; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Kahire 1974, IV, 1939; Mecelle, md., 716-742, 942, 997; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, II, 307-312, 324-325; III, 6-7, 87-88; Karaman, *İslâm Hukuku*, III, 158-159; Bilmen, *Kamus*, VII, 5, 25-56, 267-280; Fahrettin Atar, *İslâm İcra ve İflas Hukuku*, İstanbul 1990, s. 145-206; Pakalin, I, 596.

ALİ BARDAKOĞLU

FEKETE, Lajos

(1891-1969)

Macar tarihçisi,
arşivci ve Türkolog.

Macaristan'ın Tardosbánya kasabasında doğdu. Budapeşte Pázmány Péter Üniversitesi'nin tarih ve Latin filolojisi bölümlerini bitirdi; 1914 yılında *A vármegyei tisztikar a XVI-XVII. században* (XVI-XVII. yüzyıllarda il idaresi görevlileri) başlıklı teziyle doktor unvanı aldı. I. Dünya Savaşı çıktığında subay olarak doğu cephesine sevk edildi ve Ruslar'a esir düşüp Sibirya'da Krasnoyarsk yakınındaki bir kampa gönderildi. Burada tutsak Os-

Lajos Fekete

manlı subaylarıyla tanıştı ve onlardan Türkçe öğrenmeye başladı. 1920'de ülkesine döndükten sonra Macar Millî Arşivi'nde görevlendirildi ve kısa zamanda Osmanlı diplomatiği ve paleografyası alanlarında uzmanlaştı. Arşivcilik sahasındaki bilgilerinin Türk makamlarının dikkatini çekmesi üzerine İstanbul'a davet edilerek 1936-1937 yıllarında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan tasnif çalışmalarının önceliklerden daha sağlam temellere dayandırılması için fikirlerinden faydalanıldı ve tavsiye ettiği provenance sistemine göre (arşiv malzemelerinin işlem gördükleri tarihlerdeki aslı düzen içerisinde aynen korunması) küçük bir örnek tasnif gerçekleştirildi. 1956 Haziran ayında başlatılan kataloglama faaliyeti halen bu usulle yapılmaktadır.

Fekete 1937'de Macar Bilimler Akademisi'nin muhabir üyeliğine, 1961'de de tam üyeliğine seçildi. 1939'da Budapeşte Üniversitesi Felsefe-Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü'nde ders vermeye başladı; 1952'de ordinaryüs profesör oldu. 1956 yılında Kossuth ödülüne lâyık görüldü ve arkasından da kendisine Türk Tarih Kurumu tarafından şeref üyeliği pâyesi verildi. 1966'da emekliye ayrıldıktan üç yıl sonra Budapeşte'de öldü ve vasiyeti üzerine Jászbereny şehrinde toprağa verildi.

Eserleri. Başlıca çalışmaları paleografya alanında olup bunların en önemlisi Macarca da basılmış olan *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik der türkischen Botmäßigkeit in Ungarn* (Budapest 1926) adlı eserdir. Bu kitap, Kraeltitz'in daha önce aynı konuda yayımladığı eserden çok daha geniş kapsamlıdır ve şimdiye kadar aşılamadığı gibi daha sonra bu alanda yapılan çalışmalara da genellikle örnek teşkil etmiştir. *Die Siyâqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung* (Budapest 1955) adlı iki ciltlik eseri de sunulan bel-

gelerin çeşitliliği, okumalardaki maharet ve ilmî açıklamalardaki derinlik bakımından benzerlerinin en iyisidir. *Einführung in die persische Paläographie* adlı kitabı (Budapest 1977) ölümünden sonra tamamlanmışsa da asıl transkripsiyon kısmı kendi ürünüdür.

Arşivci olarak da ilim âlemine büyük hizmetlerde bulunan Fekete'nin bu konudaki en önemli faaliyeti, Osmanlılar'ın Budin Defterhânesi'nde bulunan ve daha sonra çeşitli ülkelerin koleksiyonlarına dağılan malzemeyi mikrofilm ve fotokopi halinde tekrar birleştirmesidir. Bu amaçla pek çok arşiv ve kütüphanede araştırma yapmış, bunlardan Venedik, Berlin, Dresden ve İstanbul'daki tesbitlerini geniş makalelerde özetlemiş, ayrıca birçok yazısıyla da Macaristan'da muhafaza edilen Türk belgelerini tanıtmıştır. Bu alanda ortaya koyduğu en önemli eser *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy, 1606-1645* (Budapest 1932) adını taşıyan kitabıdır. Kitapta, XVII. yüzyılın başta gelen Macar asilzade ailelerinden Esterházyler'in eline geçen Osmanlı belgelerinden en dikkate değer olanların transkripsiyonu ve Almanca çevirileri verilmekte, geri kalanları da özetlenmektedir.

Fekete, arşivlerdeki ekonomik ve demografik belgelerin de düzenli neşrine öncülük yapmıştır. Bütün Osmanlı arşivlerinde benzerine pek rastlanmayan Vác şehrine ait bir kadastro defterini değerlendirek *A törökkori Vác egy XVI. századi összeírás alapján* adıyla küçük bir kitap halinde yayımladı (Budapest 1942). Bir yıl sonra ilk ilmî tahrir defteri neşrinin gerçekleştirdi ve Estergon sancağının 1570 yılına ait mufassal defterini ilim âlemine sundu. *Az Esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása* (Budapest 1943) adını taşıyan bu kitap Türkiye'de de büyük yankı uyandırdı. Bu tür çalışmalara hayatının son yıllarında tekrar döndü ve Hatvan sancağının ilk mufassal defterini de *A Hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása* adıyla yayımladı (Jászberény 1968). Gy. Káldy-Nagy ile birlikte, Budin mukâataalarının günlük gümrük gelirlerini içeren 1550-1580 yıllarına ait kayıtları *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda (Ofen), 1550-1580* adıyla iki cilt halinde (transkripsiyon ve Macarca tercüme) hazırladı (Budapest 1962). Bu eserle, üzerinde pek durulmayan fakat aslında birinci derecede önem taşıyan bir defter türünü ilim dünyasına tanıtmış oldu.

Fekete'nin bir tarihçi olarak ortaya koyduğu eserlerin en önemlisi, Macar başşehri ve Türk beylerbeyliği merkezi Buda ile (Ofen, Budin) daha sonra onunla birleşen Pest'in meydana getirdiği Budapeşte'nin zengin Osmanlı arşiv malzemesine dayanan o dönemdeki renkli tasviridir (*Budapest a törökkorban*, Budapest 1944; İngilizce muhtasarı *Buda and Pest under Turkish Rule* [Studia Turco-Hungarica III], Budapest 1973). Fekete bunlardan başka Kanûnî Sultan Süleyman'ın hayatı hakkında kısa fakat dikkate değer bir kitap hazırlamıştır (*Szülejmán Szultán* [Sultan Süleyman], Budapest 1967).

BİBLİYOGRAFYA :

V. Stojanow, *Die Entstehung und Entwicklung der osmanisch-türkischen Paläographie und Diplomatik mit einer Bibliographie* (Islamkundliche Untersuchungen, Band 76), Berlin 1983, s. 53-71, 112-117; *Macar Asıllı Türk Tarihçisi ve Arşivist Lajos Fekete'nin Arşivciliğimizdeki Yeri* (haz. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü), Ankara 1994; K. Czeglédy, "Prof. L. Fekete", *AOH*, XIII/1 (1961), s. 3-8; G. Bayerle, "Lajos Fekete, 1891-1969", *Ar. Ott.*, I (1969), s. 303-316; L. Ligeti v.dğr., "Bücsü Fekete Lajostól", *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv-és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, XXVI, Budapest 1969, s. 415-419; L. Ligeti, "Prof. L. Fekete, 1891-1969", *AOH*, XXII (1969), s. 379-381; P. Mijatev, "Lajos (Ludwig) Fekete (1891-1969)", *EB*, VIII (1969), s. 144-146; K. Hegyi, "Fekete Lajos (1891-1969)", *Levéltári Közlemények*, XLI, Budapest 1970, s. 387-388; Gy. Káldy-Nagy, "Lajos Fekete (1891-1969)", *Acta Linguistica Hungarica*, XX, Budapest 1970, s. 407-410; C. Heywood, "Three Letters of Lajos Fekete on the Geography of Ottoman Hungary", *AOH*, XLVI/2-3 (1992-93), s. 257-275.

GÉZA DÁVID

FELÂH

(الفلاح)

Dünya ve âhiret mutluluğu anlamında bir terim.

Arapça'da "yarmak, tarlayı sürmek" mânasına gelen **felh** kökünden türeyen **felâh** zafer, necat, halâs ve fevz kelimeleriyle eş anlamlı kabul edilir. Sözlükte "arzu edilen şeyleri elde etme, istenmeyen şeylerden kurtulma, hayır, nimet, refah ve saadet içinde bulunma" gibi mâ-nalar taşır. Felâh bir terim olarak, kişinin dinî ve âhlâkî yükümlülüklerini yerine getirmesinin sonucunda dünyada elde edeceği başarı ve mutlulukla âhirette ulaşılabilecek kurtuluş ve saadeti ifade eder. İnsanın böyle bir sonuca ulaşabilmesinin, karşısına çıkan bütün engelleri aşması şartına bağlı olduğu dikkate alınırsa felâhın sözlük anlamı ile terim anlamı arasındaki bağlantı anlaşılır.